

Захист і карантин рослин. 2012. Вип. 58.
УДК 632.913

О.І. БОРЗИХ, почесний академік НААН,
кандидат сільськогосподарських наук
Інститут захисту рослин НААН

ФІТОСАНІТАРНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

Постійно відбуваються тисячі інвазій (природних і антропогенних) шкідливих організмів на територію країни. При цьому сотні видів акліматизуються, десятки стають економічно важливими і лише деякі мають статус карантинних і представляють найбільшу загрозу для нашої держави. Захищати країну від інвазійних організмів покликана фітосанітарна служба, яка повинна контролювати експортні, імпорتنі та транзитні об'єкти в пунктах пропуску на державному кордоні та в середині країни.

інвазії, карантинні організми, фітосанітарний контроль, проникнення, поширення

В умовах сьогодення заходи фітосанітарного контролю мають відігравати важливу роль в регулюванні не лише міжнародної торгівлі, але й економічної безпеки країни. У світовій практиці відомі приклади великих втрат від проникнення на територію держав і поширення небезпечних карантинних шкідливих організмів. Розширення торговельних відносин з багатьма країнами світу істотно збільшує небезпеку завезення з підкарантинною продукцією відсутніх на території нашої країни карантинних об'єктів.

Завезені види шкідників, хвороб, бур'янів часто знаходять в іншій країні більш сприятливі умови для свого розмноження та поширення ніж на своїй батьківщині.

Експортно-імпорتنі операції України щороку зростають, адже

цьому сприяє і вигідне географічно-транспортне розташування України, яка знаходиться на перетині важливих міжнародних повітряних, водних та сухопутних шляхів. Все більше завозиться в Україну екзотичних фруктів, овочів, квітково-декоративних, лісових та інших культур. Незважаючи на позитивні сторони розвитку торговельних відносин між країнами, на жаль, є й негативні тому наслідки. Так, з країн Північної, Центральної, Південної Америки, Азії а також Австралії на європейський континент разом з рослинами заносяться й шкідливі організми, багато з яких поступово акліматизуються і з часом починають завдавати значної шкоди природним екосистемам країни.

Найнебезпечніші види комах, кліщів, хвороб рослин, занесення яких або самостійне проникнення ймовірне, включені до національного „Переліку регульованих шкідливих організмів”. Такий „Перелік...” по суті є законом, відповідно до якого здійснюється вся діяльність національної служби з карантину рослин. Враховуючи, що в **Списку А 1 Карантинні організми, відсутні в Україні** — 91 вид комах, 67 збудників грибних, бактеріальних, вірусних, нематодних хвороб, 17 видів бур'янів, залишається висока ймовірність загрози сільському господарству і економіці країни у випадку занесення хоч одного із них. Отже для шкідливих комах та хвороб рослин не існує видимих кордонів, тому контроль за ними покладено на фітосанітарну службу України.

Скоротити потік інвазій інколи не вдається із-за певного ряду обставин, оскільки інвазійні потоки мають різну направленість. Серед чужоземних видів, що проникли на територію України, є представники: північноамериканської фауни — картопляний колорадський жук, американський білий метелик, квітковий каліфорнійський трипс; азійського походження — східна плодожерка, каліфорнійська щитівка і багато шкідників субтропічних культур; південно- і центральноамериканського походження — картопляна та томатна молі. Всі ці та інші види, які були випадково завезені на територію України, є небезпечними.

Інтенсивність інвазій залежить від ступеня міжнародної інтеграції в усіх її проявах: торговельні, туристичні та інші міждержавні зв'язки. Із країни в країну, з одного континенту на інший комахи переносяться з різними товарами, продуктами харчування, транспортними засобами. На прикладах фітофторозу, філоксери, каліфорнійської щитівки відомо, що ніякі бар'єри, ніякі законодавчі акти не можуть зупинити цей процес [1].

В різних регіонах світу проблемам інвазій приділяється велика увага. Під егідою ряду авторитетних міжнародних організацій (включаючи CABI, IUCN, UNEP) здійснюється глобальна програма щодо інвазійних видів (Global Invasive Species Programme).

Основне завдання фітосанітарної служби полягає в забезпеченні ряду аспектів біологічної, харчової, продовольчої безпеки нашої держави.

Достовірна діагностика виявлених комах, кліщів, нематод дає змогу визначити ступінь їх загрози рослинництву України. Недопущення їх інвазії є одним із головних завдань національної служби з карантину рослин. Варто зазначити, що скоротити потік занесення шкідливих карантинних організмів можливо лише у випадку аналізу фітосанітарного стану країн з яких планується завезення продукції.

Вченими Інституту захисту рослин НААН (відділ карантину рослин) проаналізовано інформаційні повідомлення ЄОКЗР (2008—2010 рр.), в яких наводиться кількість випадків виявлення небезпечних шкідливих організмів на різних рослинах, що надходять на європейський континент з усіх країн світу. Фітосанітарний стан більшості країн експортерів продукції за даними науковців Інституту захисту рослин та фітосанітарної служби складний і має тенденцію до погіршення.

Якщо проаналізувати — з яких регіонів надходить найбільш заселена / заражена шкідливими організмами рослинницька продукція, то в більшості випадків ними є країни Азії, Африки, при цьому до країн з найвищим фітосанітарним ризиком належать Таїланд, Єгипет, Індія, Ізраїль, Зімбабве, Домініканська Республіка, Кенія та Китай. Найчастіше виявляють шкідливі організми на овочах, зрізаних квітах та садивному матеріалі. Особливу небезпеку для погіршення фітосанітарного стану представляє садивний матеріал, ринок якого за останні роки істотно збільшився, адже саме цей шлях поширення становить найбільшу небезпеку [2].

Імпорт рослинної продукції несе свої ризики: лише у випадку занесення на територію Росії капрового жука країна, за оцінкою експертів, може втратити понад шість мільярдів доларів [3].

У багатьох країнах — торговельних партнерах України — широко поширені небезпечні шкідливі організми, які мають карантинне значення для України, це: тютюнова білокрилка, середземноморська плодова муха, західний квітковий трипс, капровий жук, західний кукурудзяний жук, південноамериканська томатна міль, картопляна міль, бактеріальний опік плодівих, біла іржа хризантем, золотиста картопляна нематода, амброзія, гірчак рожевий, паслін колючий та інші.

Останніми роками спостерігається масове розселення північноамериканського шкідника томатної молі (*Tuta absoluta* M.) країнами Європейського регіону та Африки, темпи якого вражають. Вперше томатну міль виявили у 2006 році в Іспанії, пізніше вона поширилась у Франції, Італії, Алжирі, Марокко, Нідерландах, Албанії, Великобританії, Болгарії, Німеччині, Ізраїлі, Угорщині, Косово, Україні. Аналіз

фітосанітарного ризику показує, що за умов проникнення на територію України томатна міль може акліматизуватися на півдні України і в АР Крим, тоді як в закритому ґрунті шкідник зможе виживати та шкодити на всій території країни [2].

Одним із найнебезпечніших шкідників для рослин є також тютюнова білокрилка (*Bemisia tabaci* Gen.), яка за останні 20 років стрімко розповсюдилася по всіх континентах світу, але в Україні вважається поки що відсутньою, та належить до списку А1 (відсутні в Україні) національного «Переліку...». В країнах розповсюдження шкідника встановлено, що він не тільки шкідливий, як сисна комаха, але є переносником понад 111-ти небезпечних вірусних хвороб рослин. В нових зонах розповсюдження він завдає більш значних збитків урожаю ніж в зоні його походження (Індія) — від 20 до 100%, а плодючість більша у 2—3 рази [1, 2]. В умовах України цей шкідник може бути небезпечним в закритому ґрунті повсюдно, а у відкритому — на півдні України.

Встановлено, що боротьба з цим шкідником складна у зв'язку з тим, що він є широким поліфагом, стійкий до пестицидів, а біологічний метод майже неефективний [1, 4].

Розповсюджується тютюнова білокрилка як природним шляхом (перенесення вітром на великі відстані), так і шляхом завезення із садивним матеріалом та зрізами квітів на всіх стадіях його розвитку. Особливо небезпечно завезення таких квіткових рослин, як пуансетія, гербера, глоксинія, гібіскус, айстра, сальвія, троянди, золотарник, хризантеми.

Для нашої країни небезпеку представляє вірулентна раса Ug 99 стеблової іржі пшениці *Puccinia graminis f. sp. tritici*. Вперше дана раса була зафіксована в Уганді у 1998 р., а потім вона поширилась у Східній Африці, Ємені, Судані, Ірані. Серйозну загрозу розповсюдження раси Ug 99 представляє для країн Північної Африки, Середнього Сходу, Азії, Росії та України. Оскільки це облігатний патоген, який легко розповсюджується повітряним шляхом, то ймовірність його проникнення надзвичайно висока.

Про потенційну небезпеку для рослин в регіоні ЄОКЗР — вогнівки томатів *Neoleucinodes elegantalis*, трача в'язу *Aproceros leucopoda*, бактерії *Acidovorax avenae subsp.citrulli*, яка викликає плямистість баштанних культур, — наголошувалось 24—26 січня 2012 року в Парижі (Франція) на XXI засіданні експертної групи ЄОКЗР з розробки аналізу фітосанітарного ризику. Вперше східноазіатський в'язевий трач *Aproceros leucopoda Takeuchi* був виявлений в Угорщині, Польщі, у 2005 р. — Румунії, а в 2006 — в Україні, у східній частині Луганської області.

2010 року на Кубані (Росія) локальне масове розмноження трача

фіксувалось переважно в лісосмугах. В першій декаді липня спостерігали сильну й суцільну дефоліацію в'яза впродовж десятків кілометрів.

В європейських країнах трач розвивається в 4-х генераціях, плодючість самиць досягає 50 яєць. Літ імаго починається в I декаді травня і до закінчення вересня, в деревостоях можна зустріти всі стадії трача [6].

За кількістю виявлень карантинних шкідників і хвороб найбільший ризик для України представляє продукція, що надходить з Туреччини. Щодо виявлення насіння карантинних бур'янів, то тут зберігається «пріоритет» країн СНД — Молдови та Російської Федерації.

Незаперечним є той факт, що Україна поступово з країни-імпортера перетворюється на країну-експортера. Лише впродовж кількох останніх років обсяги експорту об'єктів регулювання збільшилися майже в 4 рази. Серед великої різноманітності експортних вантажів рослинного походження головне місце займають: продовольче і фуражне зерно, садивний матеріал плодових і квітково-декоративних культур, свіжі овочі, фрукти, деревина та вироби з неї. Отже, зростає і відповідальність служби за виконання вимог щодо сертифікації об'єктів регулювання при експорті, зокрема, це — інформація стосовно фітосанітарного стану території України, оцінка фітосанітарного стану рослинної продукції відповідно до міжнародних стандартів з фітосанітарних заходів, а також виконання фітосанітарних вимог країн-імпортерів.

З метою збереження власного сільськогосподарського потенціалу державна фітосанітарна служба контролює питання, пов'язані з роботою сільськогосподарських підприємств й імпортом до України сільськогосподарської продукції з інших країн.

БІБЛЮГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. *Масляков В.Ю., Ижевский С.С.* Инвазии растительных насекомых в Европейскую часть / *Масляков В.Ю., Ижевский С.С.* — М. — 2011. — 272 с.

2. *Пилипенко Л.А.* Сучасні фітосанітарні ризики / *Л.А. Пилипенко* // *Карантин і захист рослин.* — 2011. — №6. — С. 1—4.

3. *Вредные организмы, имеющие карантинное фитосанитарное значение для Российской Федерации: справочник* / под ред. *С.А. Данкверта, М.И. Маслова, У.Ш. Магомедова, Я.Б. Мордковича.* — Воронеж: Научная книга, 2009. — 449 с.

4. *Кудіна Ж.Д.* Карантинні білокрилки, моніторинг в Україні та діагностування / *Ж.Д. Кудіна* // *Карантин і захист рослин.* — 2008. — №10. — С. 23—24.

5. *Аналіз фітосанітарного ризику регульованих шкідливих організмів, відсутніх в Україні* / *Пилипенко Л.А., Кудіна Ж.Д., Мар'юшкіна В.Я., Устінова А.Ф., Сикало О.О., Філатова Н.К., Дем'янець Н.А., Ярошенко Л.М.* — К.: Колообіг, 2012. — 56 с.

6. Ильмовый пилильщик в европейской части России / В.И. Шуров, Ю.И. Гниненко, Н.А. Ленгесова, М.Ю. Гниненко // Защита и карантин растений. — 2012. — №2. — С. 37—38.

Борzych А.И. Фитосанитарная безопасность Украины

Постоянно происходят тысячи инвазий (естественных и антропогенных) вредоносных организмов на территорию страны. При этом сотни видов акклиматизируются, десятки становятся экономически важными и лишь немногие имеют статус карантинных и представляют наибольшую угрозу для нашего государства. Защищать страну от инвазионных организмов призвана фитосанитарная служба, которая должна контролировать экспортные, импортные и транзитные объекты в пунктах пропуска на государственной границе и внутри страны.

Borzykh A.I. Phytosanitary security of Ukraine

Continually occur thousands of invasions (natural and anthropogenic) harmful organisms into the territory of the country. The naturalize tens of hundreds of species are economically important and very few have the status of quarantine and pose the greatest threat to our nation. To protect a country from the invasion organisms of nризвага фитосанитарная service that must control export, imported and transit objects in the points of admission on a state boundary and up country.